

մ'է սա. գէթ զայն կազմող ցախ բառը, որմէ կազմուած բուսաբաններ կամ առանձին գործածութեամբ՝ կը լսուին այսօր ալ Գաւառաւեգուներու մէջ, (տես ջղացոյս և ցախ). արաբ. թուրք. պարսիկ. լատին կամ ֆրանսերէն լեզուներուն մէջ ալ այդ բոյսի անունի մէջ կը լսուի կապար բառը ինչ ինչ եղանակաւորումով, և ցախ կամ եմի-ին համապատասխան այդ լեզուներու յատուկ մասնիկի ածանցումով: Առնենք գարձեալ Երնջայ, Երնջան, Երնջակ, Երնջակառ՝ ի գրոց և Երիթնայ, Երիթնուկ, Երնջանուկ ի բրոց, որուն մէջ երիթ բառն է որ կը լսուի. նոյնը կը լսուի նաև լատիներէն և ֆրանսերէն անուններուն մէջ. Erynge, Eryngium. և որովհետեւ այս բոյսս իր որձ և եգ տեսակները ունի, որձ Երնջային համապատասխանող թրքերէն անունին մէջ — պուղա բիֆէնի — կը հանդիպինք երինջին որձը պուղային (ընճուղ, ցուլ) անուանակոչումին: Ինչպէս այս բուսաբանի կարգին ըսինք, ժողովուրդը բոյսերու անուանակոչումին մէջ փափկանկատութիւն չի դնել, և ցուլի մը ծննդական այդ անգամին ու բոյսին միջև ամենայն դիմօք աղերս ու նմանութիւն տեսնելով այդպէս ալ կոչած է: Երբանի (abricot) ռամկերէնը Պարկուկ, մասնաւորապէս կը լսուի ի Սվազ. Ամիրտփուլաթ ալ այդ անունով յիշած է, և արաբերէն ալ այդպէս կը կոչուի. լեզուաբան մը ըլլալու հարկ չկայ հաստատելու համար թէ Պարկ բառէն և նմանողութիւն ցուցնող ուկ մասնիկէն ածանցուած է. ուստի և զուտ հայերէն բառ մ'է. և չէ՞ որ Հռոմայեցիք ալ մեզմով ճանչցած այդ համեղաճաշակ պտուղը և Հայկական սալոր — prunus Armeniaca կամ լոկ Armeniaca անուանեցին զայն: Յոյն, լատին, արաբերէն կամ ֆրանսերէն տարազին տակ քողարկուած բուսաբաններուն մէջ իրարմէ փոխ առած որքա՞ն այսպիսի բառերու կը հանդիպինք վեր ի վերոյ քննութեամբ մը:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՅԻԿԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 1)

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ՄՏԱԾԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍԸ

Սեփոռն ակնարկ մը աշխատութեանս սենեակի պատուհանին ապակեայ փեղկին՝ ինծի խորհիլ կուտայ թէ իմ մտածումներս կը խառնուին այն պատկերներուն, որոնք նկարուած ըլլալ կը թուին փեղկին վրայ: Ապակիի բիւրեղէն կը նշմարեմ նախ պատուհանի վանդակներուն երկրաչափական ձևերը, յետոյ անոնցմէ անդին կանաչ ալիքները անտառներուն և դաշտերուն, պարուրուած առտուան կապոյտ և անգայտ մշուշին մէջ: Հորիզոնին վրայ կը բարձրանայ շարքը բլուրներու, իսկ լեռան անտառուտ կողմին վրայ հեռաւոր հիւանդանոցը կ'երևի, Ֆլորանթինեան վանքի մը նման, շրջանակուած թուխ նոճիներով: Ծիծեռնակներու երամը կ'անցնի տժոյն երկնակամարէն, ամպերու խիտ քողէ մը ծածկուած: Հեռուն քանի մը օդանաւեր կը սաւառնին, բերելով ինձ պատերազմի և ռումբերու յիշողութիւններ, գիշերին մէջ ոռնացող յուշկապարիկներու նման: Յետոյ մէկէն կը մոռցուին կանաչ տեսարաններու շարքերն ու թռչուններու երգերը և կը տարուիմ մտածելու քաղաքակրթութեան մահուան, և անցեալ կործանումներու և մեր օրերու ճակատագրին:

Այսպէս իմ մտածումներս կը շրջին ոչ միայն ներկայ իրողութիւններու շուրջ, այլ նաև կ'երթան հեռաւոր աշխարհներու, վերքերելով անցեալ իրադարձութիւնները և պարզելով տեսութիւններ անստոյգ ապագայի նկատմամբ: Միտքս ներքին աշխարհ մը կը թուի ըլլալ ուր կ'արտացոլայ արտաքին հսկայ տիեզերքը, առանց ժամանակի և միջոցի սահմանին: Իմաստասէրները յաճախ փոքրիկ տիեզերք կը կոչեն մեր միտքը, համեմատելով զայն մեծ և անսահման տիեզերքին հետ: Փոքրիկ տիեզերք մը որ իր մէջ կրնայ խտացնել սակայն այն բոլորը, որ գոյութիւն ունի մեծ տիեզերքին մէջ:

Միտքս սակայն չփոթութեան կը մատնուի, որովհետեւ հայելին և անոր մէջ պատ-

կերպացող առարկաները, այսինքն մեծ ու փոքր տիեզերքները շարունակական շարժումի մէջ են։ Առջևս պարզուող պատկերը ծառերուն, թռչուններուն, բլուրներուն և հորիզոնին կը թուի յատակ, սակայն յիշատակներս, գատումներս, զգացումներս, սխալներս կը խեղաթիւրեն մտածումս։ Մեր մտքին մէջ աշխարհը կը նմանի քարտէսի մը՝ որուն սահմանը չփոթուած և եզրերը յարափոփոխ են, և զոր կարելի է մնայուն կերպով գործածել։

Յստակ կերպով մտածելու փափաքը մեզ կը մղէ զգուշաւոր փնտառութիւններու, սակայն գործելու անհրաժեշտութիւնը ըստիպողական է։ Պղտիկը հիւանդացած է, ինչ է հիւանդութիւնը, որո՞ւն խորհուրդ պէտք է հարցնել այս պարագային, բժիշկը կրնա՞յ օգտակար ըլլալ, բժիշկը գիտութեան մարդ է, սակայն ինչ է գիտութիւնը, ամբողջ կեանք մը հազիւ թէ կարենայ պատասխանել այս վերջի հարցումին, անոր համար մենք կը փորձենք ընել այն՝ ինչ որ պարագաները կը թելադրեն և ինչ որ անհրաժեշտ է ընել, առանց պատճառներու որոնումին և արդիւնքներու ուսումնասիրութեան։

Ինչ որ մտածում կը կոչենք ուրիշ բան է բայց մարդուն ենթադրելու և նախատեսելու ճիշդ, իրարու խառնելով խորհուրդն ու պատկերները մտքին ու երևակայութեան։ Ընդդէմ կերպով սակայն կարենալ գործելու համար, մենք պէտք է ջանանք ճիշդ խորհիլ, համաձայն Բասկալի։ Իսկ ճիշդ մտածելը, կը նշանակէ մեր ներքին աշխարհը պատկերել արտաքին աշխարհին համաձայն, կարելի ճշգրտութեամբ։ Եթէ օրէնքները մեր ներքին աշխարհին՝ ճիշդ նմանին արտաքին աշխարհին, եթէ մեր ներքին քարտէսը կարենայ մեզի առաջնորդել արտաքին աշխարհի մէջէն անսայթադ, այս պարագային կարելի է յուսալ թէ մեր մտածումները համաձայն են մեր գործին և մեր գործը համաձայն մեր պէտքին ու փափաքներուն։

Կա՞ն կերպեր որոնց միջոցաւ կարելի ըլլայ մարդուն հակադրել իր մտածումները այնպէս մը՝ որ իր գործերը գիւրին պատշաճին իրերու արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող յօրինուածքին։ Կարելի՞ է գծել տիեզերքին քարտէսը իր ճշգրիտ սահման-

ներուն մէջ, անոր միջոցաւ կարենալ հասնելու ուղուած նաւամատոյցները։

Մտածումները շատ յաճախ ուրիշ բան է են բայց տիեզերքի իրերու և ապրող մարմիններու մէջ եղած յուշագրութիւնները, բնազդի և կամ սովորութեան ձևին մէջ։ Կատուն կը ցատկէ յարգարուած սեղանին վրայ, և հոն կը նստի շնորայիօրէն, առանց ճիգի, առանց՝ կոտրելու գաւաթ մը կամ աղտոտելու սպաս մը։ Ծարժումներու այս շարքը կը պահանջէ ոյժ և տեղի ճշգրիտ ընտրութիւն և խնամեալ հաշուեալ ու մը, սակայն այս պարագայիս և ոչ մին եղած է գիտակցօրէն, կատուն կը մտածէ իր մկաններով և աչքերով միայն։

Նոյն ձևով թէնիս, գնդակ և սուր խաղցողները կը խորհին իրենց մարմնով։ Սուր խաղցողը բնաւ ժամանակ չունի մըտածելու իր հակառակորդին շարժումներուն համաձայն դիրք ճշգրտու, անիկա կը մտածէ իր սուրին և մատներու մասին։

Իրարու յաջորդող մտածումներով է որ արձանագործը կ'որոշէ արձանին ազգը կամարել, աչքերու ճշգրտմով իր ձեռքը ուղղութիւն կուտայ մարմարին։ Մարգիկին պէս արուեստագէտն ալ կը մտածէ իր մարմնով։ Կենդանիներէն շատեր կը մտածեն ուրիշի մարմնին շարժումներուն համաձայն։ Խուճապը երբ կը գրաւէ ամբողջ հօտը ոչխարներուն, իւրաքանչիւրը կը վազէ և կը շարժի հօտին հետ միասին։ Կենդանին չի հասկնար խուճապին պատճառը, սակայն բնազդով գիտէ թէ եթէ չշարժի հաւաքականութեան հետ, կրնայ կեր ըլլալ թշնամիին։ Կենդանիներու նման պզտիկներ և ամբոխը կը շարժին բնազդով և մարմնական մտածողութեամբ։

Երկու սիրողներ շատ յաճախ երկար անհամաձայնութենէն վերջ, տրամաբանական խօսքերով է որ կը հաշտուին, երբեմն քաղցր նայուածք մը, կամ մեղմացնող ժպիտ մը կը բաւէ որ անոնք իրարու գիրկ իյնան։ Խլուրդը կը մտածէ միայն ոտքերով։ Օղանաւորդը ունի ճշգրիտ անդրադարձներ, որոնք ի վիճակի կ'ընեն զինքը ապահով գետին իջնելու։ Դիւանագէտ մը սակայն որ կանչուած է վարելու երկրի մը քաղաքական ու տնտեսական գործերը չի կրնար մարմնով խորհիլ, նոյնիսկ չի կրնար

մարզիկին պէս մտապատկերներով գործել, որովհետեւ այս վերջինները այնքան շատ են որ կրնան մոլորեցնել զինքը իր գործի պարագային: Անիկա չի կրնար երկրի գործերուն ոմանց ի նպաստ և միաներուն ի հեծուկս խորհիլ, անիկա ստիպուած է դասակարգերու և խորհրդանշներու վերածել այն բոլորը՝ որոնք ըմբռնելի են միայն բառերով:

Գործաւորը, ձեռնածուն, մարզիկը որոնք կը խորհին իրենց ձեռքերով, կը բռնեն առարկաներ որոնք ծանրութիւն և զիմադրութիւն ունին, իսկ անոնք որ կը խորհին բառերով, կը բռնեն գլխաւորաբար ձայներ և խորհրդանշաններ, որոնք գործողութիւնը բացառաբար կը զիւրացնեն:

Պանդոկի մէջ կը վերցնէք հեռաձայնը և կ'արտասանէք «թէյ» բառը, քանի մը վայրկեաններու մէջ դուք ձեր տրամադրութեան ներքեւ կ'ունենաք թէյի վերաբերեալ բոլորը: Մտածած է՞ք բարդ դժուարութեանց անոնց բոլորի գործնական պատրաստութեանը: Երբ մտածէք թէ Չինացին կը մշակէ թէյը, հաւաքելով և զատելով անոր տերեւները, անգլիական նաւը կը փոխադրէ զանոնք, նաւապետն ու նաւազները զայն ապահով բերելու համար կը կռուին փոթորիկներուն դէմ, և տակաւին թէյի կաթին և քէյքերու արտադրութեան համար որոշ և առանձինն աշխատութիւններ կը տարուին, և այս բոլորը մէկ բառով ձեր տրամադրութեան ներքեւ կը դրուին:

Ան որ կը մտածէ իր ձեռքերովը, սահմանափակ ազդեցութիւն մը ունի տիեզերքի իրերուն վրայ, գործելով այն իրերու նկատմամբ միայն, որոնց կրնայ հալիլ, իսկ մարդը որ կը խորհի բառերով, առանց ճիգի կրնայ շարժման ենթարկել ամբոխներ, բանական և երկիրներ: Թող կառավարութեան պետը արտասանէ միայն «զօրաշարժ» բառը, անհրաժեշտ մարդերը զանազան անկիւններէն և տուններէն պիտի հաւաքուին գոհացում տալու այս անհրաժեշտ պահանջքին: Ան կրնայ երկիրքը լեցնել ռումբեր արձակող օդանաւերով, կործանելու պատրաստ քաղաքներ, երկիրներ, և վերջաւորութեան բերելու քաղաքակրթութիւններ: Այսպէս երբ նկատի առնենք կարելի ազդեցութիւնը պարզ բառի մը, դիւրին է երեւակայել թէ լեզուն ինչ մո-

գական ոյժ է եղած նախնական ժողովուրդներու համար: Յառուտ Ալքիմիայի վերաբերեալ հին գիրքերուն մէջ կ'որոնէ հոգիները հալածել կարենալու ֆօրմիւլը: Արաբական գիշերներու մէջ, «Սէզամ» բառը կը բանայ գոցուած զաղտնի գուռները, ասիկա ճշմարիտ աւանդալէպ մըն է: Բոլոր ընկերութիւններու մէջ կան բառեր որոնք գուռներ բանալու և ոգիներ հալածելու ոյժը ունին: Ամէն խօսող իր սէզամ բառը ունի և իւրաքանչիւր յեղափոխականը կը մեկնի գլխաւոր բառէ մը, որ բանալին է իր զաղափարներուն:

Մարդը որ կը խորհի իր ձեռքերովը, կը շարժէ ծանր առարկաներ և կը տեղափոխէ զանոնք դանդաղօրէն, աղիւս առ աղիւս յաջորդական գետեղուցներով: Ինքը ստիպուած է իր գործը ընել շատ խնամքով, կարենալ պահելու համար արտաքին և ներքին աշխարհներու ճշգրիտ հաղորդակցութիւնը: Որովհետեւ եթէ ինքը ի գործ չդնէ կարելի այս զգուշութիւնը, փոխադրուող աղիւսները կրնան խորտակուիլ, ձեռնածուին գնդակները կրնան շփոթուիլ, և մարզիկը կրնայ վար իյնալ մարզանքի ձողերէն: Սակայն գործողութիւնները բառերով մտածողին համար շատ դիւրին են: Անիկա կ'առաջնորդուի խորհրդանշերով և կ'անգիտանայ սոսկալի հետեւանքները անոնց, Լայնեցի ըսածին համաձայն, «բառերու յարգով կ'ապահովուի իրականութեան ցորենը», հաւատալով թէ ամէն բան կրնայ ըլլալ երբ բառերը ըսուին:

Դժուարութիւնը այն է որ իրերը զիմադրութիւն ունին, ամէն բան կարելի է ըսել բառերով: Նաբոլէոն Գ. ըսած է «Պէտք է յարգուին ազգերու սկզբունքները», եւ այս վերացական նախադասութիւնը պատճառ եղած է Եւրոպայի կործանման: Տընտեսագէտ մը իր սեղանին առջև նստած կրնայ գրել «աւելցնել թոշակները կը նշանակէ աւելցնել գնելու ոյժը և հետեւաբար վերջ տալ տնտեսական տագնապին»: Լաւ ու ճշմարիտ բառեր են ըսուածները, և տնտեսագէտը գրած է զանոնք բարեհաւատ կերպով: Գործնականօրէն սակայն այս բառերը վերջաւորութեան մը չեն բերեր տնտեսական անկանոնութիւնը: Ինչո՞ւ, որովհետեւ մեր ներքին փոքր տիեզերքը չի կրնար ազդել արտաքին մեծ տիեզերքին:

վրայ, որ իրերու և առարկաներու մեծ աշխարհն է, որովհետեւ անհամերաշխութիւն մը կայ բառերու և իրերու միջեւ, պարզ նախադասութիւն մը չի ներկայացնէր բաւարար ճշգրտութեամբ բարդ կացութիւնը իրերու թագաւորութեան:

Վտանգաւոր և յոռի բան պիտի ըլլար նախադասութիւն մը կամ տարազ մը արժեւորել համաձայն իր լաւ կամ գէշ արդիւնքին: Շատ բնական է որ քաղաքակրթութեան սկիզբէն ի վեր իմաստուն մարդեր որոնած են ուշագրաւ խորհրդանշելու: Այսօրեւ երթեւեկութիւնը կանոնաւորելու նման, մարդիկ միշտ փորձած են կանոնաւորելու շրջանաւորութիւնը բառերու, զոր տրամախոհութիւն կ'անուանենք: Ինչ որ մարդկային դատողութեան օրէնք կը կոչենք, օրէնքն է մտածողութեան, վաւերական բոլոր մարդոց, ամէն տարիքի մէջ: Բացորոշ է օրինակի համար, երբ կ'ըսենք թէ բան մը որ ինքզինքին կը պատկանի, չի կրնար ուրիշին պատկանիլ: Մէկը չի կրնար նոյնատեւ եզրակացնել թէ երկու երկու ալ կ'ընէ չորս և թէ երկու երկու ալ հաւասար է հինգի, կամ այս զգեստը թէ ճերմակ է եւ թէ սեւ: Երկարատեւ մարդիկ կը յուսային գտած ըլլալ սխալներ ճշտող մտքի քերականութիւն մը, հիմնուած որոշ սկզբունքներու վրայ: Այս դատողութիւնը Արիստոտէլէն կուգար, Միջին դարուն Դպրոցապաշտ իմաստասէրներէն որդեգրուած, այս կարգի կանոն մը ոչ միայն խոտելի չէ այլ անհրաժեշտ, ապահովելով մեր դատողութիւնը կարգ մը վրիպանքներէ, սակայն չի կրնար հաստատել մտածելու արուեստը:

Տրամախոհութիւնը ստեղծագործ չէ, ան մնայուն կերպով կը կրկնէ թէ Ա. Եւ Ա. է. իսկ եթէ փորձէ յաւելում մը՝ զայն փոխ կ'առնէ կամ փորձառութենէն և կամ յայտնատեսութենէն, երկու պարագային ալ դուրսէն տարրեր ներմուծելով: Տրամաբանութիւնը կ'արտօնէ մեզի ըսելու, թէ այս զգեստը զգեստ է, միայն փորձառութեամբ կրնանք գիտնալ թէ զգեստը գիւրածալ է կամ ոչ: Քանթը կը խուսափի այս իրողութենէն միամտօրէն կարծելով թէ զուտ բանականութիւնը կրնայ յառաջանալ առանց փորձառութեան: Բանականութիւնը իր գիտութիւնը ընդլայնելու կիրքին մէջ, վստահ

իր կարողութեան, կ'երեւակայէ անհունի տարածութիւնը որ կ'ընդլայնի իր առջեւ: Աղանձին որ արագօրէն կը կտրէ օդին միջոցը և կը զգայ անոր դիմագրութիւնը, կը խորհի թէ աւելի լաւ պիտի թռի պարապին մէջ: Այսպէս Պլատոն արհամարհելով ֆիզիքական աշխարհը, որ այս կարգի նեղ սահմաններու մէջ կը պահէ բանականութիւնը, կը միտի պարապ միջոցէն անդին գտնել զուտ հասկացողութիւնը, և չանդրադառնար թէ այսկերպով ոչ մէկ յառաջդիմութիւն կ'ընէ, հակառակ իր ճիգերուն, իրեն կը պակսի ամուր կոռւանը որ իր մտածումը շարժումի դնելու պիտի օգնէր: Մեր քաղաքական կարգ մը բարեկարգիչները ի դուր կը տարուբերին պարապութեան մէջ, ի խնդիր զուտ հասկացողութեան մը:

Տրամաբանութիւնը ճկուն կ'ընէ մարդոց միտքը, անոր ընծայելով իրեն պակասած դիւրաշարժութիւնը, միւս կողմէն սակայն անոր ընծայելով վտանգաւոր դիւրահաւանութիւն մը թէ տրամախոհութեամբ կարելի է հասնիլ ամէն կարգի ճշմարտութեան: Իմաստասիրութեան վարդապետութեան պատմութիւնը կը յայտնէ թէ, դարերու ընթացքին, մարդը ի վիճակի եղած է զրեթէ ապացուցանելու ամէն ինչ: Ապացուցանելով ճշմարտութիւնը և անոր հակառակը նոյնատեւ, կամ ապացուցանելով, օրինակի տեսն, կամ ապացուցանելով, օրինակի համար, ռամկավարութեան անհրաժեշտութիւնը, և անկարելիութիւնը անոր, կամ ապացուցանելով ցեղերու զանազանութիւնը եւ ընդհանրական անոնց միախառնումը: «Բոլոր ապացոյցները», կ'ըսէ Փրօֆ. Ալէն, ինծի համար իրապէս վտրկէ զուրկ են: Կարելի է ամէն ինչ ապացուցանել եթէ գործածուած բառերը յստակ և ճշգրիտ չեն: Այճէպրայի խնդիր մը անհերքելի է, որովհետեւ իւրաքանչիւր եզրը այնքան ճիշդ է, որ խնդիր լուծողը չի կրնար ունկընդրողին հասկացողութենէն անդին բաներ ըսել: Տրամաբանական նոյնութիւնները իրականութիւններ են, սակայն բառերը որոնք կը գործածուին զգացական խօսքերու մէջ, կառավարական վարչածաւիւր և տնտեսութեան մասին, անորոշ բառեր են, որոնք նոյն փաստարկութեան մէջ կրնան գործածուիլ զանազան նշանակութիւններով: Խորհիլ աղքատօրէն ընտրուած բառերով, կը նմանի գործածել

երկու տարբեր չափանիշներ նոյն ծանրութեան համար:

Կարծիքս մեծապես փորձ մըն է տարահանելու կարգ մը սխալներ այս կարգի մտածողութենէն: «Զօրաւոր փափաք ունիմ», կ'ըսէ Տէքարթը, գիտնալու թէ ինչպէս պէտք է զանազանել ճշմարտութեան, որպէսզի կարենամ յստակ և ապահով ընթանալ կեանքի մէջ»: Յատկանշական են իր մտածելու արուեստին յայտնի օրէնքները: Առաջին, ընդունիլ բանի մը իրական ըլլալը այն ատեն միայն՝ երբ մեկը յսակօրէն կը նանչնայ զայն իբր այդ: Զգուշ ըլլալ անապաւնեցեալ եւ նախապաշարութեան:

Զգուշանալ պէտք է աճապարանքէն, որովհետեւ մարդիկ չեն կրնար դժուար բաները դիւրին կերպով հասկնալ: Ուսանողները երբ կը ցատկեն դասագրքերու էջերուն վրայէն, չեն կրնար սերտել երկրաչափութիւնը: Սակայն մարդիկ առհասարակ աճապարանքի մէջ են: Պետական տեղեկագիրներ, քննութիւններ, միշտ որոշուած օրին կը ղրկուին իրենց հասցէին, նախընտրելով յաճախ թերի տեղեկագիր մը, քան ուշացումը անոր: Թերթի թղթակցութիւնները ժամ մը առաջ կը փութացուն հրատարակութեան դրուելու, կարեւոր հարցին ամբողջական ու ճշգրիտ ըլլալը չէ, այլ տեղեկութիւնները վայրկեան մը առաջ հասարակութեան հասցնելու ճիշդը:

Ուրիշներ կ'աճապարեն իրենց ունայնամտութեան պատճառաւ: Չեն ուզիր ընդունիլ իրենց անգիտութիւնը: Մասնազէտ մը ինքզինքը անարգուած կը զգայ եթէ ըսէ «Թէ այդ մասին յետոյ ձեզի կը հաղորդեմ»: Պետութեան, ընկերութիւններու և զանազան զբաղումներու պարագային, մարդիկ առհասարակ հեղինակօրէն կը խօսին գործերու չորջ՝ որոնք բաւարար չափով ծանօթ չեն: Մին ձեզի կրնայ խօսիլ Զեխօսովաթիոյ մասին, առանց երբեք հոն եղած ըլլալու և կամ երկրին պատմութիւնն ու կեանքը գիտնալու: Մին կրնայ օդանաւային գործերու մասին խօսիլ քեզի, առանց տեղեկակ ըլլալու հարցերուն, և ուրիշ մը տակաւին որ քեզի պիտի պատմէ կնոջ մը ներքին կեանքէն, առանց ստոյգ բան մը գիտնալու այդ ուղղութեամբ: Եթէ առանց ստոյգ և ամբողջական տեղեկու-

թեանց համբերութիւն ունենաք սպասելու, և կամ ըսելու թէ «չենք գիտեր» և կամ ինչպէս Լուտուփիկոս ԺԴ. սովոր էր ըսելու «պիտի նայիմ», այդ պարագային ծիծաղելի և կոպիտ սխալներ չենք գործեն և քայլ յը աւելի մօտեցած կ'ըլլանք կարտիսեան իմաստութեան:

Աճապարանքը միակ պատճառը չէ մեր սխալանքին, կայ նաեւ նախապաշարութիւն: Մենք յաճախ կը մօտենանք հարցերուն մեր ընտանեկան և կուսակցական զգացողութեանց ընդմէջէն, մեր տրամադրութիւնները, ժառանգութիւնը, և դաստիարակութիւնը մեծապէս կ'ազդեն մեր մտածելու կերպերուն վրայ: Թերթին մէջ մեր պաշտած քաղաքական մարդուն դէմ եղած քննադատութիւնը երբեմն կը զայրացնէ և յաճախ կը յուսահատեցնէ զմեզ իր նկատմամբ:

Տակաւին մեր անձնական շահը, ուրիշ նախապաշարութիւնի առիթ մը մեզի համար: Բաւաւ ըսած է եթէ երկրաչափութիւնը մեզի յուզէր այնքան որքան քաղաքականութիւնը, պիտի չկրնայինք զայն ճիշդ կերպով արտայայտել: Քիչեր կան որոնք իրենց դէմ եղած դժուարութիւններու պատճառը իրենց ներքը որոնել ղեզեն:

Երբ բժիշկ մը չի յաջողիր իրեն յատուկ բժշկական գտնումներ մը պատճառաւ, փոխանակ ատոր թերին իր մէջ փնտռելու, հասարակութեան կը վերադրէ զայն կամ իր պաշտօնակիցներու վերաբերմունքին: Նոյն է պարագան ուսուցիչներու և դործատէրերու, որոնք իրենց դործին անյաջողութեան մէջ միշտ ուրիշին մօտ տեսնել կ'ուզեն: Ամէն ինչ որ գոհացում կուտայ մեր փափաքներուն և շահերուն ճիշդ է, այլապէս թերի: Երբ սէրն ու տեղութիւնը մարդուս մէջ հակակշոր կ'ենթարկուին մեր միտքը կը գտնէ կարելի կերպը արդարամտութեան, և մենք չենք ստիպուիր ամէն օր տեսակէտներ փոխել համաձայն մեր զգացումներուն և անոնց յագուրդ տուող միտումին:

Ումանք կը կարծեն թէ իրենք ազդեցութեանը տակ չեն իրենց շրջապատին, որովհետեւ իրենք իրենց կեանքով ապրտամբ են արդէն անոնց: Սակայն ապատմութիւնը երաշխիք մը չէ անկախութեան, ընդհակառակն նախապաշարութիւնի գործ է

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԿԱՅԻՓՈՍԻ Ս. ՅԱԿՈՐ
ՄՄԲՆԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՎԱՆՔ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Երզնկա քաղաքէն երեք ժամ հեռու, Գոհանամի ստորոտը, Շողակաթ լեռան զառիվերին վրայ կառուցուած է Կայիփոսի Վանքը, որ շատ անգամ կոչուած է նաև Գարոսի Անապատ, Գայիքոսի Վանք, Կապոսոյ Վանք, Կափոսի Մենաստան, և նա Ըստ Գրիգոր Դարանաղեցիի, Կայիփոսի կոչուած է տեղւոյն պատճառաւ, որովհետև վանքը «կայ ի փոսի» (ժամանակագրութիւն, էջ 512):

Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանց մէկ քանի տողով անցողակի կը յիշատակէ Կայի փոսի Ս. Յակոբայ Վանքը, Թորոս Աղբարի Բ. Հատորին մէջ. «Վուրն, օդն, արօտն հիանալի և սառն. գեղեցկակերտ է Ս. Տաճարն, յորում կայ փոս մը ջրհորի ձևով, ուր կը ճգնէր եղեր Ս. Յակոբ. յաջմէ խորանին առիւծ և ի ձախմէ եղն, քարակոփ՝ խոյակաց վրայ» (էջ 51):

ապստամբութիւնը ինքնին: Գրող մը որ իր մանկութեան մեծ չափով ենթարկուած է կրօնական և ընտանեկան ազդեցութիւններու, և յետոյ իբրև ազատ մտածող յարձակման կ'ենթարկէ զանոնք, իր ապստամբութիւնը գերիի մը արարքէն անդին չանցնիր: Իոյր մեծ բարոյախօսները կը զգուշացնեն զմեզ ազատ պահելու մեր դատողութիւնը կիրքերէն: Կազմակերպել ու կարգաւորել մեր մտածումները պարզէն մինչև ամենէն բարդերը, բաժնել հարցերը այնքան մանուկաներու պարագային եղէք ամբողջական և ձեր քննութիւններուն մէջ այնքան ընդհանուր, որպէսզի վստահ ըլլաք թէ ոչ մէկ բան զանց առնուած է: Այս կերպը շատ օգտակար եղած է թէ Տէքարթիւն և թէ անկէ վերջը եկող գիտնականներուն:

Ա. Մ.

(Շարունակելի՝ 1)

Կայիփոսի Վանքը ունէր վեհ ու պատկառելի դիրք և շրջապատուած էր քարաշէն, ամուր պարիսպներով, կը գրէ Գ. Սիւրմէնեան. — Երզնկա, 1947, էջ 97:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Կայիփոսի Վանքին վերաբերող պատմական յիշատակութեան մը կը հանդիպինք ԺԵ. դարուն սկիզբները: Յիշատակագիր մը կը պատմէ թէ 1425 թուին Ամթայ տէրը եկաւ Երզնկայի վրայ և հրդեհեց ու աւերեց աւաններն ու վանքերը, որոնց կարգին և հոգակելի Կապասու Մենաստանը: Քաղաքը երեք տարի պաշարուած պահեց և ապա հետացաւ, որմէ յետոյ գաւառը սկսաւ վերստին ծաղկել և Կապոսի Վանքն ալ առաջուանէ աւելի պայծառ շինուածով նորոգուեցաւ (Զարբ., Նոր Դարութիւն, էջ 153):

ԺԶ. դարուն սկիզբը, Գրիգոր Վրդ. Մշեցի շինած է Կապոսու հարաւային ժամատունը և չորս խուց, դորձակցութեամբ իր աշակերտին՝ Մաղաքիա՝ Վրդ. Դերջանցիի. — Հանդ. Ամս. 1948, էջ 540:

Կայիփոսի վանահայրերէն սակաւաթիւ անուններ միայն յիշատակուած կը գտնենք, որոնք են.

1. — Սամուէլ, 1255. — Ասոր հրամանով Գրիգոր Գրիչ Վրդի օրինակած է ձառնտիր մը:

2. — Տէր Ներսէս Բաբունապէս Համեկցի, կը յիշուի 1495-99 թուականներուն. — Սարգ. Բ. էջ 622: Թ. Աղբար, Բ. էջ 328 և 305: Գր. Դար. էջ 405: Արարատ 1913 էջ 601: Իր մասին Երզնկացի Մեսրոբ Գրիչ կը շարէ հետեւեալ տողերը.

«Եւ Տէր Ներսէս Առաջնորդի,
Ազնուական ի մեծ տոհմի,
Սուրբ և մաքուր յոյժ գովելի,
Որ հրեշտակաց է բաղձալի»:

(Թ. Աղբար, Բ. էջ 328): Իր օրով վանքը ունէր երեսունէ աւելի արեղաներ (Թ. Աղբար, Բ. էջ 305): Վանքին դասակալն էր մեծ և քաջ բարունապետն Յովհաննէս, որ կը վախճանի 1497 թուին:

3. — ՊարոնՏէր Մկրտիչ, 1534ին, երբ Կայիփոսի Վանքը կ'այցելէ Սրապիոն Վրդ. Մոկացի իր աշակերտներով հանդերձ. — Հանդ. Ամս. 1892 էջ 51:

Գր. Դարանաղեցի Կայիփոսի Վանքին միաբաններէն կը յիշէ մի քանի անձեր, ինչպէս Մաղաքիա Վրդ. Դերջանցիի աշա-